

FONT MÁRTA ■ BARABÁS GÁBOR

KÁLMÁN (1208–1241)

HALICS KIRÁLYA ■ SZLAVÓNIA HERCEGE

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KRONOSZ KIADÓ

Font Márta – Barabás Gábor

KÁLMÁN
(1208 – 1241)

Halics királya – Szlavónia hercege

FONT MÁRTA – BARABÁS GÁBOR

KÁLMÁN
(1208 – 1241)

Halics királya – Szlavónia hercege

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT – KRONOSZ KIADÓ

Budapest–Pécs, 2017

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2017-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978 6156 027 69 6

Olvasószerkesztő

BELLUS IBOLYA

A kötetben szereplő térképeket készítette

NAGY BÉLA

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
és a Kronosz Kiadó

Felelős kiadó
a Magyar Történelmi Társulat elnöke
és a Kronosz Kiadó ügyvezetője

© Font Márta
© Barabás Gábor
© Magyar Történelmi Társulat
© Kronosz Kiadó

TARTALOM

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	9
BEVEZETÉS (<i>Font Márta – Barabás Gábor</i>)	11
KÁLMÁN NEVÉNEK EREDETE	12
KÁLMÁN ÉLETÉNEK FORRÁSAI	13
Elbeszélő források	13
Oklevelek	16
Tárgyi emlékek	17
GYERMEKKÉNT HALICS ÉLÉN (<i>Font Márta</i>)	19
ELŐZMÉNYEK	19
András király tapasztalatai	19
A „gazdátlanul” maradt terület	20
A rokonság kérdése	21
Szokásjog a Rusz területén	22
A katonai események	23
Leszek, Konrád és a ruszbeli feleségek	28
A SZEPESI TALÁLKOZÓ	31
A megegyezéshez vezető út	31
Az egyezés	31
A helyszín	34
A legitimáció	38
A KORONÁZÁS	41
Helyszín és időpont	41
A királyné	44

TARTALOM

KIRÁLYI UDVAR HALICSBAN	47
A székhely	47
Magyar előkelők Kálmán mellett	55
A halicsi támogatók köre	60
AZ URALOM STABILIZÁLÁSÁRA TETT KÍSÉRLETEK	64
Hadjáratok és ellenfelek	64
Msztjiszlav sikerei	67
A kompromisszum kényszere	69
A HALICSI IGÉNYEK FENNTARTÁSA	71
Kálmán helyzete Magyarországon	71
András herceg halicsi uralma	72
<i>Melléklet: Kálmán halicsi tartózkodásának eseményei</i>	74
EGÉSZ SZLAVÓNIA HERCEGE (<i>Barabás Gábor</i>)	75
A SZEPESSÉG ÉS KÁLMÁN	75
AZ ELSŐ ÉVEK SZLAVÓNIÁBAN	82
A székhely	82
A herceg tevékenysége 1226 és 1229 között	85
Kálmán és Béla herceg viszonya	87
Kálmán részvétele az örökadományok felülvizsgálatában	89
SZLAVÓNIA ÉS A HERCEG	91
Címhasználat és a királyság kérdésköre	94
A hercegi udvar	103
Kancellária	104
Kálmán és a Magyar–Lengyel Krónika	105
A herceg jövedelmei	107
Kálmán és a templomosok pereskedése	108
A HERCEG ÉS ISTVÁN ZÁGRÁBI PÜSPÖK KAPCSOLATA	110
Szlavónia építészeti emlékei	111
A spalatói érsekség és a zágrábi püspökség tervezett egyesítése	115
VILÁGI ÉS EGYHÁZI INTÉZKEDÉSEK	119
Világi ügyek	119
Egyházi ügyek	124

TARTALOM

KÁLMÁN ÉS A DINASZTIKUS ÜGYEK	126
A szlavón herceg és IV. Béla magyar király	126
Kálmán és András herceg viszonya	129
Az Ausztria elleni hadjáratok	131
Kálmán és a pápai oltalmak	133
A lengyel–magyar kapcsolatok további aspektusai	137
A SZOMSZÉDOS BALKÁNI TERÜLET	139
A herceg és az eretnokség	139
A keresztes hadjárat kérdése	145
A HERCEG HALÁLA	149
A tatárjárás és a pápai reakció	149
Az utolsó csata	150
ÖSSZEGZÉS (<i>Font Márta – Barabás Gábor</i>)	155
KÁLMÁN AZ UTÓKOR SZEMÉBEN	155
KÁLMÁN ÉLETÉNEK MÉRLEGE	160
BIBLIOGRÁFIA	163
FORRÁSOK	163
IRODALOM	166
ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE	189
MUTATÓK	191
FÖLDRAJZI NEVEK	191
SZEMÉLYNEVEK	193
SUMMARY	199

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A jelen kötet gondolatához különböző utakon jutottak el a szerzők. Font Mártnak a középkori Haliccsal foglalkozó, orosz–ukrán–belorusz–lengyel–cseh kollégákból álló, Halics–Volhínia történetével foglalkozó grémium ösz-szejövetelei sugallták az ötletet, de nem kevésbé inspiráló volt a középkori Magyar Királyság történetéről megjelent számos pontatlanság, amely az utóbbi évszázad során sok szerző által számos nyelven napvilágot látott. Ez utóbbiakat – Kálmán személyén túlmenően – Senga Toru tanulmányának alapos kritikája is górcső alá vette. Barabás Gábor figyelmét az egyházi ügyekben intézkedő, pápai megbízást is elnyert herceg alakja keltette fel. E téren ugyancsak kívánatos volt egy mindenre kiterjedő, alapos forráskritikára épülő összegzés elkészítése. Végül a két ötlet egy konferenciára készülés során találkozott, és fogalmazódott meg a közös kötet terve.

A könyv elkészültéhez nyújtott segítségért többeknek tartozunk köszönettel: Fedeles Tamásnak, a PTE egyetemi docensének a szöveg gondozásáért és tanácsaiért, Bagi Dániel egyetemi tanárnak és Kiss Gergely egyetemi docensnek (mindketten PTE BTK TTI) a készülő munka alapos átolvasásáért és értékes javaslataikért, Nagy Bélának, az MTA BTK TTI munkatársának a térképek elkészítéséért. A kötet fotóit több kollégánk segítségével szereztük be. A címlapon szereplő képet Terejánszky Péter készítette, míg az oklevél fotóját a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese, Rácz György bocsátotta rendelkezésünkre, a többi, magángyűjteményből származó fotót készítőik engedélyével közöljük. Ezért külön köszönet illeti Marosi Ernő akadémikust, Kiss Gergely és Myroslav Voloscuk egyetemi docenseket, valamint Terejánszky Pétert. Végül – de nem utolsósorban – köszönettel tartozunk gondos munkájáért a Magyar Történelmi Társulatnak és a Kronosz Kiadónak.

Pécs, 2017. augusztus 31.

A szerzők

BEVEZETÉS

Kálmán herceg, II. András második fia, IV. Béla öccse nem tartozik legismertebb középkori uralkodóink közé, holott élete bővelkedett fordulatokban. Az Árpádok családjának második Kálmán nevű tagja, Halics királya és Szlavónia hercege 1208-ban született Merániai Gertrúd és II. András király negyedik gyermekeként, vagyis a magyar uralkodóház hercegeként.¹ Alig volt hatéves, amikor a szepesi egyezmény eredményeképp eljegyezték egy lengyel herceg, a krakkói Fehér Leszek (Leszek Biały) lányával, Salomeával. Ezután a Kijevi Rusz egy fejedelemségének, Halicsnak az élére került, még hozzá a pápa által jóváhagyott koronázása révén királyi címmel. Néhány évvel később, valószínűleg 1221-ben azonban feleségével együtt el kellett menekülnie. Magyarországra visszatérve először a Szepességben telepedett le, majd herceggént, *dux*ként Horvátország és Dalmácia, illetve Szlavónia élére került. Hercegi címe mellett mindvégig szerepeltette királyi tituluszát is. Magyarország egy különkormányzatának vezetőjeként rendelkezett egész Szlavónia (valamint Horvátország és Dalmácia), illetve a hozzá tartozó magyarországi megyék felett. Szűkebb területén kívül is aktívan részt vett a magyarországi ügyekben, közvetített például testvére, Béla és apja, II. András között, majd támogatta bátyját annak trónra lépése után is. Sikeres hadjáratot vezetett a Balkánra, és részt vett a muhi csatában, ahonnan ugyan még el tudott menekülni, de 1241 májusában a Zággráb közeli Csázmán belehalt sérüléseibe.²

¹ WERTNER 1892. 436–438. 448.; KMTL 316. (ALMÁSI Tibor). Vö. KRISTÓ 1979. 32–33.; ZSOLDOS 1997. 74–87.

² FONT 1991. 125.; FONT 2005a. 204–214, 217.; PROCHÁZKOVÁ 2003. 244–245.; PROCHÁZKOVÁ 2013. 105–106.; HOLLY 2007. 12.; ZSOLDOS 2001a. 25. GYÖRFFY 1970. 129.; ZSOLDOS 2005b. 243–244.; ZSOLDOS 2007. 24–25.; WEISZ–ZSOLDOS 2010. 477.; KÁDÁR 2012. 94.; BARABÁS 2015d. 125–129.; BARABÁS 2017a. 37–44.

KÁLMÁN NEVÉNEK EREDETE

A Kálmán név nem gyakori az Árpádok családjában. Elsőként Könyves Kálmán király (1095–1116) viselte, aki valószínűleg anyjának, Zsófiának köszönhette nevét. A királyné ismerhette a bajor–morva határ mentén 1012-ben mártírhalt halt ír zarándok, Coloman kultuszát.³ Könyves Kálmán alakja a megvakított Álmos és fia, II. (Vak) Béla környezetében szélsőségesen negatív megvilágításba került. Kálmán nevet Könyves Kálmán trónkövetelő fia, Borisz herceg adott gyermekének Bizáncban,⁴ ami a családi kötelék kifejezésére szolgált.

Meglepő, hogy a 13. század közepén Rogerius váradi főesperes a tatárjárásról beszámoló *Síralmas énekében*⁵ Könyves Kálmánt a szent királyok közé sorolja. Rogerius tévedését esetleg az okozhatta, hogy – a vitatott krónikaszusz tudósításának megfelelően – Kálmán uralkodását megelőzően valóban váradi püspök volt, aminek pozitív emlékével találkozhatott a Várad környéki szóbeli hagyományban. Ha volt is ilyen, akkor is kevésbé valószínű, hogy hatással lett volna II. András 1208 táján született második fia névadására. András fia Kálmán nevet is inkább a Babenbergerek területén népszerű szent, Coloman kultuszára vezethetjük vissza. A legrégebbi melki *Annales Mellicenses* 1012–1014-nél szól a mártír nyughelyéről, amit számos kolostori évkönyv átvett. A 12. század közepén keletkezett Kálmán *Passiója*, egy évszázaddal később pedig Friedrich von Babenberg herceg új püspökséget akart alapítani Kálmán patrocíniumával,⁶ ami a szent töretlen népszerűségét mutatja. Úgy véljük, a kultusz nem lehetett ismeretlen az osztrák hercegség szomszédságában élő andechs-merániai család körében sem, bár erre névadásbeli bizonyíték nincs. Nem feledkezhetünk el végezetül II. András lányának, Máriának a II. Iván Aszen bolgár cártól született fiáról sem, aki ugyancsak a Kálmán nevet viselte,⁷ vagyis a név egy generációval később is felbukkant az Árpádokhoz köthetően.

³ FONT 1999a. 10–11.

⁴ SRH I. 429.; Bizáncban Boriszt nevezték Kalamanosnak ld. MORAVCSIK 1988. 271, 303.

⁵ KMTL 576–577. (ALMÁSI Tibor); SZOVÁK 2014. 129–146. A Lászlóról kialakult szüzsé (ld. 138.) része lehetett az első püspök, Kálmán is.

⁶ SRH II. 552, SRH. I. 432. Ld. LECHNER 1996. 63, 293, 319. (18, 19. jegyz.)

⁷ Vö. SZEBERÉNYI 2007. 326.